

ΑΓΓΕΛΟΥ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Παρατηρήσεις εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα

(20ὸ τεῦχος)

Στὸ 20ὸ τεῦχος τῶν *Παρατηρήσεων εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα* σχολιάζεται ἡ ἐπιγραφή περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῆς κρήνης καὶ τῶν λουτρῶνων τοῦ Ἀμφιαρείου.

Ἡ στήλη τῆς ἐπιγραφῆς περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῆς κρήνης καὶ τῶν λουτρῶνων τοῦ Ἀμφιαρείου τοῦ Ὠρωποῦ εὐρέθη στὸ ἱερό.¹ Τὴν ἐπιγραφή ἐξέδωσε² πρῶτος ὁ Βασίλειος Λεονάρδος καὶ ἀργότερα περιελήφθη στὸ *σύνταγμα* τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ὠρωποῦ.³

Οἱ στίχοι 1-28 περιέχουν τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ οἱ 29-77 τὰς *συγγραφὰς* περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῆς κρήνης καὶ τῶν βαλανείων. Καὶ τὰ δύο κείμενα ἔχουν ἀναγραφῇ ἀπὸ τὸν ἴδιο χαράκτη.

Ὁ Λεονάρδος ἐχρονολόγησε⁴ τὴν ἐπιγραφή, διατηρῶντας κάποιαν ἐπιφύλαξη,⁵ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 333 καὶ 322 π.Χ. Ὁ D. Knoepfler⁶ τὴν ἐνέταξε στὴν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τοῦ Ὠρωποῦ τὰ ἔτη 371-366 καὶ εἰδικώτερα στὸ ἔτος 369/8 στηριζόμενος στὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

1) Στὸν εἰσηγητὴ τοῦ ψηφίσματος Πάνδιον (στίχ. 3), τὸν ὁποῖον ἐταύτισε μὲ ἐκείνον⁷ τῶν ψηφισμάτων IG II² 103.6 (368/7) καὶ 105+523.6 (372/1⁸ ἢ 368/7). 2) στὴν ὀρθογραφίᾳ τοῦ

Εὐχαριστῶ τὴν Γεωργία Μαλούχου γιὰ τὶς χρήσιμες ὑποδείξεις καὶ τὴν ἐκδοτικὴ φροντίδα τῆς.

1. Φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τοῦ ἱεροῦ.

2. Ἀρχ. Ἐφ. 1923, 36-42, ἀρ. 123, εἰκ. 1.

3. Β. Χ. Πετράκου, *Οἱ ἐπιγραφές τοῦ Ὠρωποῦ*, (BAE ἀρ. 170), Ἀθήναι 1997, 290, ὅπου καὶ βιβλιογραφία· στὸ ἐξῆς Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ.

4. Ἀρχ. Ἐφ. 1923, 37: «Αἱ εἰρημέναι δύο ἐπιγραφαί, ἥ τε περὶ κατασκευῆς κρήνης [IG II³ 1, 338], καὶ ἡ περὶ ὀχετοῦ Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ 292], ἔτι δὲ καὶ ἡ ἐνθάδε [Ἀρχ. Ἐφ. 1923, 36-42 = Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ 290], ἀνάγονται εἰς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Ὠρωπὸς ἦν ὑπὸ τοῖς Ἀθηναίοις...» καὶ 38: «Ὅθεν ἡ σύνταξις τῆς ἐνθάδε ἐπιγραφῆς, ἐὰν ἡ ἐπισκευαστέα κρήνη ἦ ἡ αὐτὴ τῇ ἐν SIG³ 281 [= IG II³ 1, 338] πίπτει ὑπὸ τοὺς μεταξὺ τοῦ π.Χ. 333 καὶ τοῦ 322 χρόνους.»

5. Βλ. ἀνωτ. (σημ. 4) τὴν προϋπόθεσιν ποὺ ἔθεσε ὁ Λεονάρδος: «ἐὰν ἡ ἐπισκευαστέα κρήνη ἦ ἡ αὐτὴ τῇ ἐν SIG³ 281 [= IG II³ 1, 338].»

6. Chiron 16 (1986) 71-98 (SEG 36, 442), εἰδ. σελ. 94-95.

7. Βλ. LGPN II, 358, Πάνδιος (2)· Traill PAA 763635. Ὁ Α. Wilhelm, *Eranos Vind.* 1893, 245 [= *Kl. Schriften* II 4, 137] σημ. 3, συμπλήρωσε τὸ ἐλλιπὲς σωζόμενον ὄνομα τοῦ εἰσηγητοῦ τοῦ ψηφίσματος IG II² 103.6 ὡς [Πάν]διος (καί, ὅπως ἔγραψε, ἴσως καὶ τοῦ IG II² 105.6) καὶ ἐπρότεινε ὅτι πιθανῶς ταυτίζεται πρὸς τὸν γραμματέα τοῦ ἔτους τοῦ Καλλιστράτου (355/4), IG II² 131.4 [βλ. καὶ τὰ ψηφίσματα IG II² 130 καὶ 133.4-5].

ψηφίσματος (στίχ. 2-28), όπου εμφανίζεται παντού Ο αντί ΟΥ, εκτός της γεν. [το]ύτο στον στίχ. 12, και Ε αντί ΕΙ· 3) στην μορφή της όριστικής ἔχῃ⁹ (στίχ. 12)· 4) στην χρήση του απαρεμφάτου καταθῆναι (στίχ. 8-9), που δεν απαντά μετά το έτος 342/1 (*IG* II³ 1, 411.22-23),¹⁰ αντί του στήσαι· 5) στην απουσία του δημοτικού του ρήτορος (στίχ. 3), το οποίο δεν μαρτυρείται μετά το 354/3 π.Χ. στα Ἀττικά ψηφίσματα· 6) στην αναφορά σε λουτρῶνες, τεκμήριο, κατά τον Knoepfler, ότι δεν υπήρχαν ακόμη *ἀνδρεῖοι* και *γυναικείοι*, όπως στην τελευταία τριακονταετία του 4ου αἰ. (βλ. *Ἐπιγρ. Ὠρωπού* 292.2-3)· και 8) στο ότι στο ψήφισμα υπέρ Πυθέου Ἀλωπεκήθεν, *ἐπιμελητοῦ τῶν κρηνῶν* (*IG* II³ 1, 338), ο λόγος είναι περί κατασκευῆς τῆς κρήνης του Ἀμφιαρείου (στίχ. 16), ενώ στο υπό ἐξέτασιν ψήφισμα περί ἐπισκευῆς (στίχ. 3).¹¹

Τὴν διαφορὰ τῆς ὀρθογραφίας μεταξὺ τοῦ ψηφίσματος καὶ τῶν *συγγραφῶν* ἀπέδωσε ὁ Knoepfler στὴν ὑπαρξὴ δύο διαφορετικῶν γραμματέων τῆς βουλῆς.

Ἡ προταθεῖσα ἀπὸ τὸν Knoepfler ἀναχρονολόγησις ἔγινε γενικῶς ἀποδεκτὴ.¹² Πιστεύω ὡστόσο ὅτι ὑπάρχει περιθώριο ἐπανεξετάσεως τῶν στοιχείων χρονολογήσεως, ἀμέσων ἢ ἐμμέσων, ποὺ παρέχει ἡ ἐπιγραφή. Ἀκολουθῶς παραθέτω ὅσα κατὰ τὴν γνώμη μου ἐπιτρέπουν τὴν ἀναθεώρηση τῆς ὑψηλῆς χρονολογήσεως.

1. Ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς δίδεται βάσει τοῦ ἱερέως (στίχ. 2) καὶ ὄχι τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν· πρβλ. τὸ ψήφισμα¹³ τῆς Αἰγιίδος καὶ τῆς Αἰαντίδος φυλῆς *Agora* XIX L18 (ὀλίγον μετὰ τὸ 335(:)¹⁴), τὸ ψήφισμα τῶν Ἀχαρνέων *SEG* 21, 519 (ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ.) καὶ τὴν μίσθωση *IG* II² 2496 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

8. Τὴν χρονολόγησις στὸ έτος 372/1 ἔχω προτείνει ὡς πιθανώτερη ἀντὶ τῆς γενικῶς παραδεδεγμένης (368/7) στὸ λήμμα τοῦ ψηφίσματος στὴν προετοιμαζόμενη νέα (τρίτη) ἔκδοσις τῶν Ἀττικῶν μετευκλειδεῶν νόμων καὶ ψηφισμάτων τῶν ἐτῶν 403/2-353/2 στὴν σειρὰ τῶν *Inscriptiones Graecae*.

9. Βλ. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions I. Phonology*, Berlin 1980, 356· πρβλ. *IG* II² 107.12 (α. 368/7) δοκεῖ (= δοκεῖ)· βλ. ὅμως καὶ τὴν κατὰ τριακονταετίαν νεώτερη ἐπιγραφή τῆς μισθώσεως τῆς Ἑρμῆς (339/8), ὅπου ἐμφανίζεται ἡ ὀριστικὴ σκάψῃ (= σκάψει)· Β. Χ. Πετράκου, *Ὁ δήμος τοῦ Ῥαμνοῦντος*. VI. *Οἱ ἐπιγραφές, τὰ χαράγματα, τὰ σταθμῖα, οἱ μαρτυρίες*, (BAE ἀρ. 327), Ἀθήναι 2020, 512.15.

10. Βλ. ὅμως *IG* II³ 1, 409.6-7 (περ. 345-320 π.Χ.).

11. Προσφυνῶς ὁ Knoepfler ἐπεσήμανε, *ἐνθ. ἀνωτ.* (σημ. 6), 75, ὅτι: «... le verbes κατασκευάζειν et ἐπισκευάζειν ne sont pas synonymes, comme l'enseignant bien des textes qui distinguent clairement ces deux operations.»

12. Βλ. C. Habicht, Pytheas von Alopeke, Aufseher über die Brunnen Attikas, *ZPE* 77 (1989) 83-87, εἰδ. σελ. 86· R. Develin, *Athenian Officials* 684-321, Cambridge 1989, 253· G. Argoud, στὸν τόμο *Boeotia Antiqua* III, J. M. Fossey (ed.), Amsterdam 1993, 34-39 (*SEG* 41, 476), εἰδ. σελ. 38· Osborne – Byrne, *LGPV* II, s.v. Πάνδιος (1)· P. J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford ²1993, Addenda, σελ. 780.

13. Νεώτερη ἔκδοσις κατόπιν αὐτοψίας συνοδευόμενη ἀπὸ ἐνδεδειγμένους ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα: N. Papazarkadas, The Decree of Aigeis and Aiantis (Agora I 6793) revisited, στὸν τόμο *Μελέτες πρὸς τιμὴν τοῦ Christian Habicht*, ἐπιμ. Ἀθ. Ἀλ. Θέμος - Νικ. Παπαζαρχάδης, (Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἑταιρεία), Ἀθήναι 2009, 165-181.

14. Μετ' ἐπιχειρημάτων ὁ D. Knoepfler, Adolf Wilhelm et les Amphiaraias d' Oropos στὸν τόμο *Aristote et Athènes*, M. Piérart (ed.), Paris 1993, 295-296 καὶ τοῦ ἰδίου *Eretria. Fouilles et recherches XI. Décrets érétriens de*

2. Ἡ ἀπουσία κεφαλίδος, ὅπως σὲ πολλὰ ψηφίσματα δήμων, πρβλ. *IG* II² 1173-1175, 1178, 1180, 1186, 1187, 1193, 1198-1201, 1203, 1204, *SEG* 28, 103.1-17.¹⁵

3. Ἡ ἀπουσία τοῦ *τυπικοῦ* τῆς ἀποφάσεως, ἔδοξεν τῇ βο(υ)λῇ.¹⁶ Στὰ δημοτικά ψηφίσματα, στὰ ὁποῖα παρέπεμψα (ἀμέσως ἄνωτ. ὑπὸ τὸν ἀρ. 2), ἀπουσιάζει ἐπίσης τὸ *τυπικόν*.

4. Τὸ πατρωνυμικὸ τοῦ εἰσηγητοῦ ἐλλείπει καὶ σὲ πλείστα ὅσα δημοτικά ψηφίσματα, βλ. *IG* II² 1173-1175, 1178, 1180, 1187, 1203, 1204.

Τὰ ὑπὸ τοὺς ἀρ. 2-4 ὑποδεικνύουν ὅτι, ἐνῶ τὸ ψήφισμα (στίχ. 1-28) εἶναι τῆς βουλῆς, ἔχει χαρακτηριστικὰ ψηφίσματος δήμου, καὶ τοῦτο συνυπολογιζομένης τῆς ὀρθογραφίας τῶν *συγγραφῶν* (βλ. κατ. ὑπὸ τὸν ἀρ. 7) πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἰδιαίτερος γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς.

5. Ἡ προταθεῖσα ταύτισις τοῦ εἰσηγητοῦ τοῦ ψηφίσματος *Πανδίου* (στίχ. 3), πρὸς ἐκείνον¹⁷ τῶν ψηφισμάτων *IG* II² 103.6 (368/7) καὶ 105+523.6 (372/1 ἢ 368/7) εἶναι ἐπισφαλῆς, διότι καὶ στὰ δύο ψηφίσματα τὸ ὄνομα εἶναι ἐλλιπεῖς καὶ ἡ συμπλήρωσις ἀβέβαιη.

6. Τὸ σῶμα τῶν ἐπισκευαστῶν¹⁸ ἱερῶν (στίχ. 22-24) ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μνημονεύει μόνον ἡ *Ἀθ. πολ.* 50,1:¹⁹ κληροῦνται δὲ καὶ ἱερῶν ἐπισκευασταὶ δέκα ἄνδρες, οἱ λαμβάνοντες τριάκοντα μνᾶς παρὰ τῶν ἀποδεκτῶν ἐπισκευάζουσιν τὰ μάλιστα δεόμενα τῶν ἱερῶν· βλ. καὶ *Ἀθήν.* VI 27, p. 235 C-D: ὅτι δὲ καὶ ἀρχεῖον ἦν αὐτῶν ἐν τῷ αὐτῷ νόμῳ

proxénie et de citoyeneté, Lausanne 2001, 367-389, ἐπρότεινε ὅτι ὁ Ἱσρωπὸς παρεχωρήθη στοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο τὸ ἔτος 335 π.Χ. μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Θηβῶν καὶ ὄχι τὸ 338 ἀπὸ τὸν Φίλιππο, ὅπως ἐπιστεύετο.

15. Βλ. ἐπίσης τὸ δημοτικὸ ψήφισμα τῶν Κολλυτέων *IG* II² 1195+620, στίχ. 6· νέα ἔκδοσις μετὰ τὴν προσθήκην θραυσμάτων εὐρεθέντων στὴν Ἀγορὰ (ἔκδ. M. B. Walbank, *Hesperia* 63, 1994, 233-239 [*SEG* 44, 42]) ὑπὸ Ἀ. Π. Ματθαίου, Νέο θραῦσμα τῆς *IG* II² 1195, στὸν τόμο *Μικρὸς Ἱερομνήμων. Μελέτες εἰς μνήμην M. Jameson*, ἐπιμ. Ἀ. Π. Ματθαίου – Irene Polinskaya, (Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἑταιρεία), Ἀθήναι 2008, 87-102 [*SEG* 58, 108].

16. Περὶ τοῦ *τυπικοῦ* τῆς ἀποφάσεως (enactment formula) στὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς βλ. P. J. Rhodes, *The Athenian Boule*, Oxford² 1985, 64.

17. Ὁ U. Koehler, *IG* II 51, στὴν μεγαλογράμματο μεταγραφὴν ἐσημείωσε: /ΙΔΙΟΣ καὶ μετέγραψε [...i]διος. Ὁ J. Kirchner, *IG* II² 103.6, ἀκολούθησε τὸν Wilhelm (*Eranos Vind.* 1893, 245 [= *Kl. Schriften* II 4, 137] σημ. 3) καὶ συμπλήρωσε [Πάν]διος· ὁ J. Pečírka, *Listy Filologické* 87 (1964) 310-315, δὲν θεώρησε ἀσφαλῆ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ εἰσηγητοῦ τῶν ψηφισμάτων καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐπρότεινε [Ῥάi]διος (*IG* II² 103.6) καὶ [Ῥάi]δ[ιος] (*IG* II² 105.6)· ὁ M. Osborne, *Naturalization in Athens*, I, Brussel 1981, D10, στηριζόμενος στὴν μεγαλογράμματο μεταγραφὴν τοῦ Koehler συμπλήρωσε [Πά]νδιος. Στὸ λήμμα τοῦ ψηφίσματος στὴν προετοιμαζόμενη νέα (τρίτη) ἔκδοσις τῶν Ἀττικῶν μετενκλειδεῶν νόμων καὶ ψηφισμάτων τῶν ἐτῶν 403/2-353/2 στὴν σειρὰ τῶν *Inscriptiones Graecae*, στηριζόμενος στὸ ἕχνος πρὸ τοῦ Δ, τὸ ὁποῖο ἐσημείωσε ὁ Koehler, κλίνω πρὸς τὴν συμπλήρωσιν (στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα) [Ῥά]ιδιος.

18. Μαρτυροῦνται μόνον ἐπισκευαστῆς πομπείων, Δημ. κατὰ Ἀνδροτίωνος (22) 78, καὶ ἀρχιτέκτων ἐπὶ τὰ ἱερά, *IG* II³ 1, 911.98 (270/69 π.Χ.), 1154.29-30 (220/19 π.Χ.).

19. Τὸ χωρίον τῆς *Ἀθ. πολ.* σχολιάζει ὁ P. J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford 1981, 572-573· τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἱσρωποῦ μνημονεύει στὰ *Addenda* (1993), σελ. 780 ἀκολουθώντας τὴν χρονολόγησιν τοῦ Knoepfler.

τάδε γέγραπται· 'εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ νεῶ [τοῦ ἀρχείου] καὶ τοῦ παρασιτίου καὶ τῆς οἰκίας τῆς ἱερᾶς διδόναι τὸ ἀργύριον ὅπόσου ἂν οἱ τῶν ἱερῶν ἐπισκευασταὶ μισθώσωσιν.²⁰

7.1. Ἡ ὀρθογραφία τῶν *συγγραφῶν* (στίχ. 29-77): Ο = ου 34 παραδείγματα, ΟΥ = ου 26 παραδ.· Ε = εἰ, 1 παραδ.· ΕΙ = εἰ 4 παραδείγματα.²¹ 2. Ἡ μορφή τῶν δοτικῶν μισθωτεῖ (στίχ. 25) ἀντὶ -τῇ, πρβλ. *IG II² 1672* (329/8) σποράδην, καὶ ἐδάφῃ (ἀντὶ -φει)· πρβλ. *IG II² 148.7-8*: τῶ[ι γραμμ]ατῇ (356/5)· 1544.7-8: Πολυεύχη, Πολυμήδη (333/2), 2498.18: ἔτη (321/0), καὶ βλ. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions*, I, 356-357.

8. Στὴν ἐπιγραφή γίνεται διαρρήδην λόγος περὶ ἐπισκευῆς (στίχ. 3-4): ὅπως ἂν ἐπισκευασθῇ ἡ κρήνη τῷ Ἀμφιαράῳ, καὶ ὅχι κατασκευῆς. Ἐπισκευὴ ὑπόκειται, καὶ μάλιστα ἐκτεταμένη, καὶ στὴν ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν ἀναγκαίων ἐργασιῶν (στίχ. 31-34: ἀφελόντα | τὸς λίθος τὸς ὑπερκρεμαμένος ὑπὲρ τῆς κρήνης καὶ τῶν λουτρῶνων | τὸς πρὸς τῷ ἀντιχώματι· στίχ. 43-46: στῆσαι δὲ καὶ παρα|στάδια δύο ἴσα τοῖς ὑπάρχουσιν ἀπο|ξέσαντα καὶ ἐπὶ κрана ἐπιθεῖναι | ὅμοια τοῖς ὑπάρχουσιν· στίχ. 59-60: ἀποκυλίσαντα τὸς λίθος τὸς πεπτωκότας).

Ἀντιθέτως στὸ χρονολογούμενο ἀκριβῶς (333/2) ψήφισμα *IG II³ 1*, 338 πρὸς τιμὴν τοῦ Πυθέου, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο λόγους ποὺ τιμᾶται εἶναι ὅτι: τὴν ἐν Ἀμφιαράου κρήνην κατεσκεύακ|εν καὶ τῆς τοῦ ὕδατος ἀγωγῆς καὶ τῶν ὑπονόμ|ων ἐπιμεμέληται αὐτόθι.

9. Ἡ φράσις κατε|ρεῖψαι τὴν κρήνην (στίχ. 47-48), ἡ ὁποία καθιστᾷ βέβαιον ὅτι ἡ κρήνη ὑπῆρχε ἤδη.

10. Ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς οἱ λουτρῶνες (στίχ. 5) οἱ ἐν Ἀμφιαράου (στίχ. 31), ἐὰν λάβῃ κανεῖς ὑπ' ὄψιν του ὅτι σὲ ἄλλῃ ἐπιγραφή τοῦ ἱεροῦ μαρτυροῦνται διακριτῶς ἀνδρικοὺς καὶ γυναικεῖους λουτρῶν, οἱ ὅποιοι μάλιστα βρίσκονται σὲ κάποιαν ἀπόστασιν,²² ἐπιτρέπει νὰ σκεφθῇ κανεῖς κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀφορᾷ στοὺς ὑπάρχοντες σὲ ὅλο τὸ ἱερὸ λουτρῶνες (ἀνδρικοὺς καὶ γυναικεῖους).²³

20. Ὁ Knoepfler, *ἐνθ. ἀνωτ.* (σημ. 6), 97, κατόπιν τῆς ἀναχρονολογήσεως τῆς ἐπιγραφῆς ἐπρότεινε ὅτι ἡ ἴδρυσις τοῦ σώματος τῶν ἐπισκευαστῶν τῶν ἱερῶν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

21. Πρβλ. τὴν μίσθωση τοῦ κήπου τοῦ Ἡρώου (333/2 π.Χ.), Π. Γ. Βαλλήνδα – Ν. Πανταζόπουλου, *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 13.2 (1948) 11 (*SEG* 24, 203).

22. Βλ. *Ἐπιγρ. Ἰωρῶποῦ* 292.2: τοῦ <αν> ἀνδρείου· 7-8: μέχρι τῆς καταβάσ|ε[ι]ω[ς] τῆς παρὰ τὸν γυναικεῖον λουτρῶνα, καὶ κατωτ. τὴν σημ. 26.

23. Ἦδη ὁ Knoepfler, *ἐνθ. ἀνωτ.* (σημ. 6), 95-96, σημείωσε χαρακτηριστικῶς ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἀπορήσῃ κανεῖς ὅτι τὸ ψήφισμα τοῦ Πανδίου δὲν ἦταν ἀκριβέστερο στὸν προσδιορισμὸ τῶν λουτρῶν ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπισκευασθοῦν συγχρόνως μὲ τὴν κρήνη (στίχ. 4-5), δεδομένου ὅτι δύο ἐπιγραφὲς τοῦ ἱεροῦ θεωρούμενες σύγχρονες πρὸς τὸ ψήφισμα (ἂν ὅχι καὶ παλαιότερες) κάνουν σαφὴ διάκριση, εἴτε μεταξὺ ἀνδρικῶν καὶ γυναικεῶν λουτρῶν [*Ἐπιγρ. Ἰωρῶποῦ* 292.2, 7-8] εἴτε μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων [*Ἐπιγρ. Ἰωρῶποῦ* 293.5: καινῶι [λ]ουτρῶνι]. Περαιτέρω διερωτήθη ἐὰν ἔπρεπε νὰ σκεφθῇ κανεῖς ὅτι ὁ πληθυντικὸς λουτρῶνες περιελάμβανε

Σημειώνω πάντως ὅτι ὁ πληθυντικός ἀριθμός (λουτρῶνες) δὲν πρέπει νὰ ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὸν μαρτυρούμενο ἐνικό ἀριθμό (Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ 292.2: τοῦ λουτρῶνος τοῦ <αν> ἀνδρείου· 8: γυναικεῖον λουτρῶνα). Τὸ οὐσιαστικὸ λουτρῶν εἶναι περιεκτικόν,²⁴ διότι ἦταν κτίσμα, στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν περισσότεροι τοῦ ἐνὸς λουτήρες, καὶ μάλιστα στὰ δημοσίου χαρακτῆρος κτιριακὰ συγκροτήματα (ιερά, γυμνάσια). Ὡστε κάλλιστα ὁ ἐνικός ἀριθμὸς λουτρῶν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται κατὰ συνεκδοχὴν,²⁵ ἀλλὰ καὶ ὁ πληθυντικὸς λουτρῶνες νὰ ὑποδηλώνει ἓνα μόνον κτίσμα, στὸ ὁποῖο βεβαίως, ὅπως ἦταν φυσικόν, ὑπῆρχαν περισσότεροι τοῦ ἐνὸς λουτήρες.

Ἡ ἐπανελημμένη σύνδεσις λουτρῶνων καὶ κρήνης (στίχ. 30, 33, 52-53, 58-59) συνιστᾷ ἀπόδειξη ὅτι τὰ δύο κτίσματα ἐγείννιζαν καὶ κατὰ συνέπειαν ὅτι τὰ ἐπισκευαστικά ἔργα ἀφοροῦσαν στοὺς λουτρῶνες πού ἦσαν πλησίον τῆς. Συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσα ἀρχαιολογικὴ γνώμη οἱ παρὰ τὴν κρήνην λουτρῶνες ἦσαν οἱ ἀνδρικοί.²⁶ Ὡστόσο ἡ μνεῖα γενικῶς λουτρῶνων, χωρὶς περαιτέρω προσδιορισμό, χωρὶς δηλ. ἐιδικώτερη ἀναφορὰ σὲ ἀνδρείους, ὑποδηλοῖ ὅτι μόνον οἱ συγκεκριμένοι, ὅπως καὶ ἡ κρήνη, ἔπρεπε νὰ ἐπισκευασθοῦν, διότι εἶχαν βλαβὴ (βλ. ἀνωτ.). Ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορεῖ νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ἐὰν ὑπῆρχαν ἢ δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι.²⁷

11. Ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο κείμενα ἀνέγραψε ὁ αὐτὸς χαράκτης καὶ ἐπὶ πλέον ἐκ τοῦ κειμένου εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν μεσολάβησε χρονικὸ διάστημα μεταξὺ των, ἀλλὰ ὅτι εἶναι σύγχρονα, καθίσταται ἰσχυρότερη ἡ μεθοδολογικὴ ἀρχὴ ὅτι τὶς ἐπιγραφὲς χρονολογοῦν τὰ τυχόν νεωτερικὰ γραμματικά στοιχεῖα, ἐν προκειμένῳ τὰ φωνολογικὰ στοιχεῖα.

Τὰ ἐκτιθέμενα ἀνωτέρω στοιχεῖα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως, τὴν ὁποία εἰσηγήθη ὁ Λεονάρδος, δηλαδὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 333-322 π.Χ. Ὁ σοφὸς Ἑλλήν ἐπιγραφικὸς προσφύεστατα συνέδεσε (σελ. 37) χρονικῶς τὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὸ ψήφισμα τῶν τιμῶν ὑπὲρ Πυθέου τοῦ 333/2

καὶ τοὺς δύο. Ἔσπευσε ὅμως νὰ ἀπορρίψῃ τὸ ἐρώτημα, ἀφοῦ οἱ μὲν ἀνδρικοὶ ἦσαν πλησίον τῆς κρήνης, οἱ δὲ γυναικεῖοι στὰ ἀνατολικά τῆς στοᾶς· βλ. κατωτ. τὴν σημ. 26.

24. Ἀχ. Α. Τζαρτζάνου, *Γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ἐν Ἀθήναις 1966 (ἀνατ. 1968), 153.

25. Τοῦ ἰδίου (ἀνωτ. σημ. 24), *Συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ἐν Ἀθήναις 1961 (ἀνατ. 1968), 177.

26. Καὶ οἱ δύο λουτρῶνες, ἀνδρικός καὶ γυναικεῖος, εὐρίσκοντο στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ἱεροῦ, ἀλλὰ σὲ ἀπόσταση μεταξὺ τους· ὁ ἀνδρικός, δυτικῶς τῆς στοᾶς τοῦ Ἱεροῦ καὶ σχετικῶς πλησίον τοῦ ναοῦ· ὁ γυναικεῖος ἦταν τὸ πρῶτο κτήριο τῆς ἀριστερῆς ὄχθης καὶ εὐρίσκετο ἀνατολικῶς τῆς στοᾶς· βλ. Β. Χ. Πετράκου, *Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου*, Ἀθήναι 1968, 72-74, 108, 109-110 καὶ τὸν παρὲνθετο πίνακα Α΄· ἐπίσης τὸ σχέδιον τοῦ ἱεροῦ πού δημοσιεύεται στὸ ἄρθρον τοῦ G. Argoud, *Installations hydrauliques de l'Amphiarion d'Oropos*, στὸν τόμο *Proceedings of the Third International Conference on Boiotian Antiquities*, J. M. Fossey – H. Giroux (eds.), Amsterdam 1985, 9-24, εἰδ. σελ. 11. Ὁ Knoepfler, *ἐνθ. ἀνωτ.* (σημ. 6), 96, σημ. 114, δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν γνώμην τοῦ Πετράκου ὅτι ὁ ἀνδρικός λουτρῶν εὐρίσκετο ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς κρήνης· τάσσεται μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ G. Roux (παρὰ R. Ginouvès, *Balaneutikè. Recherches sur le bain dans l'antiquité grecque*, Paris 1962, 347 σημ. 9).

27. Ὁ Knoepfler, *ἐνθ. ἀνωτ.* (σημ. 6), 96, ὑπεστήριξε ὅτι στὴν ἐποχὴ πού ἐτοποθέτησε τὴν ἐπιγραφὴν δὲν ὑπῆρχαν ξεχωριστοὶ ἀνδρικοὶ καὶ γυναικεῖοι λουτρῶνες στὸ Ἀμφιάρειον. Κατὰ τὸν ἴδιο ἐρευνητὴ, *ἐνθ. ἀνωτ.* (σημ. 6), 98, οἱ λουτρῶνες ἀρχικῶς κατασκευάσθησαν περὶ τὸ 420 π.Χ., ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἴδρυσαν τὸ ἱερό.

(*Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ* 295)²⁸ καὶ πρὸς ἐκείνην περὶ τῆς κατασκευῆς ὀχετοῦ (*Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ* 292), τῶν ἐτῶν περ. 335²⁹-322. Στὰ ἀνωτέρω κείμενα προσθετέα ἡ *συγγραφή* κατασκευῶν στὸ ἱερόν (*Ἐπιγρ. Ὠρωποῦ* 293) τῶν ἐτῶν περ. 335-322.

Ἐπειδὴ στὸ ψήφισμα ὑπὲρ Πυθέου γίνεται λόγος περὶ κατασκευῆς τῆς κρήνης καὶ στὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐπιγραφὴ περὶ ἐπισκευῆς τῆς προτείνω ὅτι μετὰ τὴν κατασκευὴ (333/2) λόγω ἰσχυρῶν φυσικῶν φαινομένων, πιθανῶς καταιγίδος καὶ ραγδαίας βροχοπτώσεως ποὺ προκάλεσε πλημμύρα ἐβλάβησαν τόσον ἡ κρήνη, ὅσο καὶ οἱ παρακείμενοι λουτρῶνες (στίχ. 31-34: ἀφελόντα | τὸς λίθος τὸς ὑπερκρεμαμένος ὑπὲρ τῆς κρήνης καὶ τῶν λουτρῶνων | τὸς πρὸς τῷ ἀντιχώματι· στίχ. 57-61: τὸν δὲ τοῖχ|ον τὸν ἐν τῷ πρόσσθε τῆς κρήνης καὶ τ|ῶν λουτρῶνων ἀποκυλίσαντα τὸς λίθ|ος τὸς πεπτωκότας ἀνακαθηράμενον | στορέσαι τὰ ἐκκεκλυσμένα³⁰).

Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν γραμματικῶν (φωνολογικῶν) στοιχείων τῶν *συγγραφῶν* κλίνω νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἡ φυσικὴ καταστροφὴ συνέβη ὀλίγον μόνις χρόνον μετὰ τὴν κατασκευὴ τῆς κρήνης καὶ τὴν *ἀγωγήν τῶν ὑδάτων* (333/2). Τότε θὰ ἐνεκρίθη τὸ ψήφισμα περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῆς κρήνης καὶ τῶν λουτρῶνων καὶ θὰ συνετάχθη ἡ συγγραφή ὑποχρεώσεων (*συγγραφαι*) περὶ τῶν ἀναγκαίων τεχνικῶν ἔργων.

28. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1899, 13, 28 (*IG* VII 3499· *IG* II 5, 169· *IG* II³ 1, 338).

29. Γιὰ τὸ ἀνώτερο χρονικὸ ὄριο βλ. ἀνωτ. τὴν σημ. 14.

30. Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τὸ λῆμμα τοῦ ρήματος ἐκκλύζω, στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ μετοχὴ ἐκκεκλυσμένα, τόσο στὸ *LSJ*⁹ καὶ στὸ *Supplement* του (1996), ὅσο καὶ στὸ λῆμμα τοῦ Ἰσπανικοῦ Λεξικοῦ *Diccionario Grieco-Español* ἐλλείπει ἡ παραπομπὴ στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ὠρωποῦ. Οἱ σημασίες τοῦ ρήματος εἶναι: *ἐκπλύνω*, *διὰ πλύσεως ἀφαιρῶ* (*wash out, wash away, wash thoroughly*) καὶ ἀμετβ. *ἐκρέω ἀφθόνως* (*stream out*). Ἡ προσιδιάζουσα στὴν ἐπιγραφὴ σημασία εἶναι ἡ ἀμετβ. *ἐκρέω ἀφθόνως*.